

En l'intent de presentar l'ambient de la nostra ciutat en els anys en què es publicava la **Revista de Girona**, un element del qual no es pot prescindir és el de la producció i la difusió de la lletra impresa. Llibres, fulletons, diaris i revistes, i els homes i establiments en què es produïren, serà el tema d'aquesta aportació a l'estudi de la Girona del 1876 al 1895.

L'art d'estampar llibres s'havia practicat a Girona als darrers anys del segle XV, d'una manera esporàdica, per impressors que havien treballat també a altres ciutats, especialment a Barcelona. Del segle XVI, si exceptuem el dos primers anys de la centúria, no coneixem cap activitat d'impremta gironina. Es al segle XVII quan hi trobem establiments ben identificats, i fins i tot en coneixem la seva localització material. Des dels primers anys de dit segle XVII l'art d'imprimir queda establert a la ciutat, sense cap interrupció; van apareixent nous tallers i els primitius tenen una continuïtat.

IMPREMTES, LLIBRES i PERIODICS, a la GIRONA de la REVISTA

A començaments del segle XVIII s'estableix el primer impressor de la família Oliva i poc després el primer Bro. Aquestes dues famílies, amb les respectives ramificacions, acapararen tota l'activitat impressòria del segle XVIII, alguns dels seus tallers continuaran treballant durant la següent centúria i algun tindrà continuïtat fins als nostres dies.

L'activitat dels tallers gironins fou intensa i constant i a cada moment representarà un índex de la vida cultural, científica i literària de la ciutat. Per això és natural que l'activitat dels impressors gironins a l'època de la **Revista** sigui d'una densitat molt remarcable, tant pel nombre de tallers existents, com pels treballs que en sortiren.

Girona en aquella avinentesa no era, ni pretenia ser, una gran ciutat; no trobem doncs estrany que no hi hagi grans impremtes. Però les que hi havia treballaven amb una dignitat i amb una cura de les seves obres molt estimable.

S'ha tractat de petits tallers d'estructura familiar en què gairebé sempre el propietari era el primer operari, ajudat pels seus fills i d'alguns que altre assalariat. Si tenia més d'un fill que volgués dedicar-se a l'ofici, l'hereu conti-

per **Enric Mirambell i Belloc**

nuava el taller familiar i a l'altre se li muntava un nou establiment, d'acord amb les possibilitats econòmiques de la família que generalment eren migrades. En alguns cassos obria primer una modesta botiga de llibreria, i quan es presentava l'ocasió de comprar maquinària de segona mà, a bon preu, la llibreria s'ampliava amb la impremta, fent ús d'algun préstec o associant-se a un capitalista.

En els anys en què es publicava la **Revista**, funcionaven a la ciutat nou tallers d'impremta, algun d'ells compartint la producció amb la venda de llibres.

Hi havia en aquella circumstància una sola llibreria que no es dedicava a la impressió, es tracta de la casa Franquet. Anteriorment havia tingut taller d'impremta; va deixar-lo per dedicar-se plenament a la llibreria, i als darrers anys de la passada centúria repregué la tasca d'impressor, per a continuar-la encara fins avui.

Per al coneixement dels impressors i llibrers gironins, com també de les publicacions, tant unitàries com periòdiques, que produïren hem pres com a base els treballs de l'Enric Claudi Girbal, publicats a la mateixa **Revista de Gerona** (1) i a partir d'ells hem aprofundit la investigació. Podria semblar un tòpic l'afirmació que la **Revista de Gerona** es una font d'investigació que encara avui ens fa un servei imprescindible; però es una realitat ben palesa. En aquest cas concret queda evident que sense els treballs de l'Enric Claudi Girbal no trobem una base d'iniciació per als estudis de la impremta i del periodisme a Girona. Partint d'ells es pot aprofundir la investigació, esseint-nos imprescindible la utilització de la pauta que ens ofereix.

En tractar de les imprentes que funcionaven a Girona a l'època que estudiem, començarem per la de l'Hospici, per ser el taller en què s'imprimia la **Revista de Gerona**. A l'any 1868 començà a funcionar aquest taller, instal·lat al sector Est del gran edifici de l'Hospici, amb entrada independent pel carrer de Fontanilles. Des de la fundació d'aquesta institució benèfica a les darreries del segle XVIII, sota el patrocini de l'insigne bisbe Tomàs de Lorenzana, s'hi havien muntat diversos tallers, a fi d'ajudar per una part al manteniment de l'institució, i per altra a la formació professional dels asilats. Podem considerar l'Hospici com a primera escola de formació professional que ha funcionat a Girona i que ho féu amb una categoria i un prestigi amplament reconegut, especialment en algunes especialitats. I entre les més prestigades podem comptar-hi la impremta.

El taller disposava de bons materials, tant pel que fa a maquinària com a lletreria i elements decoratius. Al seu servei treballaren els millors operaris i en ell es formaren la major part dels impressors, que més tard cobriren les necessitats de personal dels altres tallers gironins i comarcals. Els treballs eren acuradíssims, tant per la seva presentació com per la seva correcció.

Girbal que era el director i l'ànima de la **Revista**, era funcionari de la Diputació al servei de l'Administració de l'Hospici. Per això la seva presència a la impremta podia ser constant, ja que les dues dependències eren veïnes.

La publicació bàsica d'aquest taller era el **Boletín Oficial de la Provincia**. Però s'aprofità l'existència i la bona disposició de les instal·lacions per a fer-hi tota mena d'impressos. Això fa que tingui una transcendència ben palesa en la vida cultural gironina.

Dels quasi cent anys d'existència de la impremta de l'Hospici, els més fecunds en activitat són els que es corresponen amb l'època de la **Revista**, ja que a més de treure amb tota regularitat el **Boletín** i la **Revista**, estampà un bon nombre de fulletons de molt variada i interessant temàtica, i fins i tot algun llibre de considerable notorietat. Com a mostra podem esmentar la primera edició del **Corpus en Gerona** de Julià de Chia.

La que més tradició té de les imprentes gironines es la Tipografia Carreras. El taller dels Carreras està relacionat amb les típiques imprentes gironines. Té antecedents en els Bro i en una branca dels Oliva.

El seu antecedent més llunyà el trobem en el taller que Gabriel Bro i Rafel Trellas establiren l'any 1703. Gabriel Bro, d'origen francès, establert a Barcelona, havia trobat dificultats per exercir la seva professió per causa de la Guerra de Successió, i per lliurar-se de l'ambient que li era hostil es traslladà a Girona. Muntà el seu taller en societat amb Rafel Trellas, vingut també de Barcelona, on se'n tornà al cap de pocs anys. Gabriel Bro, pare i fill imprimeixen fins al 1743. Al 1744 Anton Oliva compra el taller dels Bro, convertint-se de llibreter en impressor. La família Oliva s'havia establert a Girona l'any 1703, adquirint els materials de la impremta Palol, que havia mantingut una activitat molt notable des de la meitat del segle XVII. Al primer dels Oliva, Francesc, l'heretà el seu fill Narcís, mentre el més jove Anton s'estableix de llibreter al carrer de les Ballesteries, fins que al 1744 compra els materials que integraven la impremta Bro, en haver deixat aquesta la seva activitat.

Fins al 1803 regenten el taller Anton Oliva, avi i nét del mateix nom. El gendre del segon, Agustí Figaró imprimirà fins al 1847. Continuarà l'activitat del taller la seva vídua i el seu fill, Anton Figaró i Oliva.

(1) **Tipógrafos i bibliópolas gerundenses**. (1881), Vol. V, pág. 1. — **El periodismo en Gerona**. (1894) Vol. XVIII, págs. 235, 257 y 321.

El 1875, Melitó Sunyer comprà la impremta Figaró i la regentà fins al 1862, any en què l'adquireix en Tomàs Carreras i Roca. Neix així la impremta Carreras, de tan arrelada tradició gironina. En mans de membres de la mateixa família perdura fins a la meitat del nostre segle, en què passarà a propietat, primerament de Cosme Casas i últimament d'Enric Bosch, continuant amb el nom de «Successor de la Tipografia Carreras».

El taller dels Carreras estigué instal·lat primerament al carrer de les Ballesteries, del cantó de la Força. Al 1868 es traslladà a la casa número 2 del carrer dels Ciutadans. A l'època de la **Revista** estava situat al final del carrer de la Força, al davant de l'Institut. Al 1879 passà a ocupar la casa propietat dels Carreras, enfront del Seminari; allí hi funcionà molts anys, fins que es traslladà novament al carrer de Ciutadans, cantonada amb el carreró de les escales de la Llebre, per passar als anys quaranta a una de les últimes cases del Carrer Nou, poc després a la carretera de Barcelona, on encara avui el trobem.

Una mostra del prestigi i de la riquesa dels fons de la Tipografia Carreras és la seva col·lecció de boixos, que fou objecte d'una important publicació de bibliòfil promoguda per l'escriptor Josep M.ª Gironella amb text de Joan Amades. En vendre's la impremta la família Carreras es quedà amb la col·lecció de boixos, que traslladà a Barcelona.

En aquest taller s'hi estamparen les publicacions de la Universitat Lliure de Girona; diverses obres del jurista gironí, tan lligat a la **Revista**, Manel Viñas i Graugés, del notable canonge de la nostra seu, Lluís Pardo i Delgado, i diversos anys el **Calendari Català**.

Una altra impremta amb tradició era la d'en Pau Puigblanquer (1870-1900). El seu origen el trobem en el taller d'en Josep Bro. Neix el taller l'any 1750, en separar-se Josep Bro del seu pare, Jaume, amb qui havia treballat fins aquell moment. Durant tota la meitat del segle XVIII el taller d'en Josep Bro tingué una gran activitat. En ell s'hi estamparen els primers periòdics gironins, **La Gazeta de Gerona** i **El Correo de Gerona**.

En morir Josep Bro continua estampanent la seva vídua Maria Nicolau, i més tard el germà d'aquesta, Fermí Nicolau. Un nebot i fillol de Fermí Nicolau, anomenat Fermí Sureda, regirà el taller fins al 1857. En morir el succeïx en Pere Coromines i a la seva mort adquireix el taller en Pau Puigblanquer. Aquest és el contemporani de la **Revista**; imprimeix des del 1870 fins al 1900. Puigblanquer estigué instal·lat primerament a la plaça de Sant Agustí i més tard a la plaça de Sant Francesc.

Encara que sense la tradició dels dos tallers esmentats, potser la que té més importància de les impremtes gironines de l'època de la **Re-**

vista, és la dels Dorca, que a l'any 1883 serà adquirida pel ja impressor establert Pacià Torres. Del taller dels Dorca i Torres en sortiran treballs originals de molts dels homes de la **Revista de Gerona**.

Francesc Dorca heretà la impremta Grases, en la qual ja treballava en vida de la seva tia Narcisa, vídua de Joaquim Grases. Aquest havia fundat la casa l'any 1838. Estava situada a la plaça del vi, enfront de la casa de la vila. El taller estava ja molt acreditat en temps d'en Grases que havia adquirit maquinària d'importació, molt moderna, i fins i tot havia vist premiat un treball seu a l'Exposició de París. Els Dorca encara hi donaren una nova empenta i finalment els Torres mantingueren el prestigi ja adquirit.

A la mort de Francesc Dorca i Miralles es farà càrrec del taller el seu germà Vicens, i a aquest succeirà el seu fill Vicens Dorca i Ginesta. El 1883 la impremta Dorca es adquirida per Pacià Torres.

En Pacià Torres l'any 1843 havia obert un taller d'impremta al carrer de Canaders, i més tard el traslladà al carrer d'Abeuradors. Serà regit succesivament per Pacià, pare i fill, i per Dolors, germana del segon.

L'any 1914 la impremta Torres, que havia estat notablement enriquida pels materials de la impremta Dorca, fou adquirida per la impremta Masó.

De la casa Dorca en sortiran alguns volums del Certamen de l'Associació Literària de Girona, diverses obres de Girbal, Grahit, Chia, Sanpere i Miquel, Pella i Forgas, Pellicer i Pagès, Artur Vinardell, etc., i llibres d'estudi que eren utilitzats als centres docents de la ciutat.

Porten peu de la impremta Torres la continuació dels Certàmens de l'Associació, els **Bandos y Bandoleros**, d'en Chia, **Gerona histórico-monumental**, de Blanch i Illa; **Inundaciones de Gerona** i la segona edició del **Corpus** d'en Chia, la important obra sobre la fauna ornitològica gironina, d'Estanislau Vayreda, i diverses obres de Girbal, Pascual i Prats, Viñas i Serra, etc. També un bon nombre d'obres didàctiques.

Tant la casa Dorca com el seu antecessor Grases, tenien juntament amb el taller d'impressor una important botiga de llibreter. En Grases tenia establert un servei de préstec de llibres per subscripció. En aquella època en què les biblioteques públiques oferien uns serveis molt escassos i subjectes a moltes restriccions, i que les dificultats per adquirir llibres eren considerables, el nostre llibreter, ja sigui amb esperit comercial, o amb la il·lusió de divulgar la cultura, ofereix un bon servei, que sens dubte ha d'influir considerablement en la il·lustració de les classes populars i poc adinerades.

Es conserva un catàleg editat de les obres que la llibreria Grases tenia destinades al servei

del préstec. Hi consten les condicions amb què es presta el servei.

També la casa Dorca publicà el Catàleg, amb preus de venda, dels llibres de què disposava la llibreria. Oferint a més la possibilitat de facilitar aquells llibres que la llibreria no tenia en existència i que el client demanés.

Pel mateix temps la llibreria Franquet publicava un **Boletín Bibliográfico**, que periòdicament donava a conèixer les seves existències.

La presència d'aquests catàlegs, mostra d'un important servei de llibreria, manifesta l'existència d'un clima cultural molt elevat.

Al 1889 en Rafel Masó havia adquirit el material d'una impremta de Palamós. Amb aquests estris s'instal·là a la Baixada de Sant Feliu, prop del final de les Ballesteries, del cantó de l'Onyar. El nou establiment es titulava «Imprenta del Diario de Gerona». Aquell mateix any començava la publicació del **Diario**. Realitzà també altres publicacions, sempre molt acurades, augmentant considerablement la seva activitat quan el 1914 adquirí maquinària i lleteria dels Dorca i Torres.

Pere Vert i Simó Pujol mantingueren en activitat fins al 1877 el taller que a la plaça de les Castanyes havia obert al 1861 en Gau Gumané. Allí s'hi havien estampat les primeres obres d'en Girbal.

La impremta de Manel Llach inicià la seva activitat l'any 1869. D'ella en sortiren els quatre primers volums del Certamen de l'Associació Literària, altres obres editades per la mateixa Associació i per la «Sociedad Económica de Amigos del País» i diversos llibrets religiosos i didàctics. El taller continuà fins època recent al carrer de les Ferreteries Velles, traslladant-se més tard al de Santa Clara, on encara continua, encara que amb una mínima producció.

Finalment esmentarem la impremta d'Albert Noguera (a vegades figura amb la forma Nugué). Era un taller de poca importància; però remarcable per l'originalitat del seu propietari. En Joan Vinyes i Comas en les seves **Memòries d'un gironí**, ens el descriu com un home estrofolari, protagonista de curioses anècdotes. El seu engeni li havia permès de construir-se ell mateix una premsa. Editava un periòdic titulat **El Independiente**, del qual era director, únic redactor i impressor. Fins i tot havia arribat a redactar els originals directament a les caixes de la impremta. Del seu taller en sortiren treballs senzills i algun altre periòdic a més de l'abans esmentat.

Un aspecte fonamental de la producció de la lletra impresa és el de la premsa periòdica. Fóra molt interessant escriure la història del periodisme gironí; però aquest treball presenta unes dificultats considerables, que en aquest moment no podem afrontar. Ens limitarem només a considerar la producció de periòdics con-

temporanis a la **Revista**. No podem entrar en l'estudi de la professió periodística i dels qui l'exercien a la nostra ciutat; com tampoc no podem entrar a fons en la temàtica ideològica de les publicacions, de la qual cosa només farem un superficial esment.

Observem una gran densitat periodística, molt remarcable en els vint anys que ens ocupen. També podem comprovar una gran varietat tant pel que es refereix a la periodicitat, com a la temàtica i al format de les diverses publicacions. També hi ha una gran diferència entre la durada de la vida de cada publicació. Mentre el **Diari de Girona** sortirà durant quasi mig segle, n'hi ha que duren pocs anys, altres només uns mesos i fins i tot en trobem algun del que només es va publicar el primer número.

De molts d'ells se'n conserven col·leccions més o menys completes a la Biblioteca Pública de Girona; altres només es coneixen per referències. En conjunt ens ajuden molt a copsar l'esperit i la vida de la Girona del moment.

Per la durada de la seva vida mereixen una atenció especial **La Lucha** i el **Diario de Gerona**.

La Lucha va iniciar la seva publicació l'any 1871 i es publicà fins al 1910. Per tant inclou totalment el període de temps en que s'editava la **Revista**. Aquest diari és la continuació de dos anteriors que es titulaven: **El Vigilante** i **La Conciliación**. El primer aparegué el 17 de febrer de 1870 i el seu nom es deu a la memòria d'un altre periòdic del mateix encapçalament que del 1840 al 1843 publicaven els veterans progressistes. Per tant els antecedents són d'una considerable amplitud.

El 30 de juny de 1871 deixen de publicar-se **El Vigilante** i **La Conciliación** i el 4 de juliol apareix el primer número de **La Lucha**. Durant uns anys s'imprimí al taller de Pau Puigblanquer, més tard tindrà impremta pròpia. El format experimentà diverses transformacions; però sempre dintre d'un tamany considerablement gran.

Es tracta d'un diari ben informat i amb una correcta presentació. Té unes seccions fixes de notícies locals, nacionals i estrangeres. Publica notícies de fons amb un criteri equilibrat dins una tendència liberal.

El 28 de setembre del 1889 apareix el primer número del **Diario de Gerona**. Anys més tard es titularà **Diari de Girona**. A la seva llarga vida tingué tres formats. En els primers anys es presentava en un tamany molt reduït, poc freqüent en un diari, aproximadament en quart. Més endavant passà al tamany aproximat al foli, i a partir del 1928 pren el format gran que tenen molts diaris. La seva vida acabà el juliol del 1936.

No temo cometre una exageració afirmant que el **Diari de Girona** és el més important dels periòdics gironins de tots els temps; tant per

la seva llarga vida, com per la seva equanimitat informativa, com per la forma correcta d'expressar la seva ideologia. La seva presentació tipogràfica era també mereixedora de tot elogi.

A les planes d'aquests dos diaris hi trobem reflectida la vida gironina dels anys a què corresponen, inclòs el moment que estem tractant.

El **Boletín Oficial de la provincia**, publicació trisetmanal de caire estrictament oficial ens dona a conèixer la vida administrativa. I el **Boletín del Obispado**, publicació mensual, ens mostra la vida oficial del Bisbat.

Periòdics de caire científic o literari són **Allò**, que, segons afirma Girbal, és el primer periòdic gironí publicat totalment en català. Abans n'havien surtit de bilingües. Sembla que no va tenir continuïtat. Només se'n coneix el primer número que correspon al 28 de febrer de 1880.

El 1892 es publicà la **Revista de Viticultura**, editada per la «Comisión de trabajos antifiloxéricos».

Són de caire cultural **Lo Rosinyol del Ter**, **La Vetllada**, **La solució**, **Teléfono catalán**.

Es titulen «de interesos morales y materiales» **El Independiente**, **El Clamor de Gerona**, **El Bien**, **El Gerundense**.

Satírics: **El Arlequín**, del qual només es publicaren dos números, **El punt de les dones**.

També en trobem de purament comercials, dedicats exclusivament a la publicitat en general o d'un producte determinat, com són: **El anunciador del alcalde**, **La Novedad**, **Boletín de anuncios**, **El Vichy Catalán**.

Pedagògics o de defensa de l'estament docent, eren els que segueixen: **Boletín de Primera enseñanza**, **La Unión escolar**, **El colegial**, editat pels alumnes del col·legi de Sant Narcís **El profesorado**, **Boletín del Liceo Gerundense**, **La Unión del Magisterio**.

Portantveus d'entitats: **Boletín comercial**, del «centro industrial y mercantil de la provin-

cia», **Boletín de la Sociedad Económica de amigos del país**; **El orfeonista**, de la societat «Orfeón gerundense»; **Boletín de la liga de contribuyentes de la provincia**; **Boletín del Apostolado de la Oración**; **El centinela venatorio**, de la «Sociedad de Caza y Pesca».

Finalment esmentarem els portantveus dels diversos partits polítics. Són nombrosos i variats, com ho eren també les ideologies que es manifestaven: S'autotitulen de tendència liberal-dinàstica «**El Constitucional** i **La Nueva Lucha**»; Organ del partit democràtic governamental era **El Demócrata**.

Es proclamen obertament republicans: **Gerona democrática**, **La Provincia**, **La voz del pueblo**, **El Zorrillista**; **La Federación**.

La Reacción, del qual només es publicà un número, té un títol ben expressiu.

El Integrista es publicà del gener de 1888 al mateix mes de 1891.

Tradicionalistes eren **El Baluarte** i **Lo rosinyol del Ter**.

El partit «liberal-conservador» publicà, el 1881 **El eco del país**, més tard anomenat **El eco de la provincia**. I del 1886 al 1893 **La Provincia**.

A l'abril del 1894, acabant-se ja el període que estem estudiant, inicià la seva publicació **Lo Geronés**, òrgan del Centre Catalanista de Girona i comarca. De moment sortia un cop a la setmana. Aquest periòdic, amb diverses modificacions, amb distinta periodicitat i amb temporades, a vegades llargues d'absència, sortirà fins al 1936; en els últims anys amb el nom actualitzat de **El Gironés**.

Encara que molt somerament, hem pretès presentar el panorama editorial de la Girona del temps de la **Revista**. El nombre i la qualitat dels impressors i llibreters i de les publicacions, tant unitàries com periòdiques, denoten un nivell cultural no gaire freqüent en poblacions de la categoria demogràfica de la de Girona de les darreries del segle XIX.